

İngiliz Elçilik Raporlarına Göre Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Funda Selçuk Şirin*

Serbest Cumhuriyet Fırkasının (SCF) Kuruluşu

Tek Partili dönemin ikinci muhalefet fırkası olan Serbest Cumhuriyet Fırka, 12 Ağustos 1930'da kurulmuş ve 17 Kasım 1930'da parti başkanı Fethi (Okyar) Bey tarafında kapatılmıştır. SCF'nin kurulmasına zemin hazırlayan pek çok etken mevcuttur. Arka planda 1920'li yıllardan itibaren özellikle tarımsal ürün fiyatlarının düşüşü ile birlikte başlayan ekonomik kriz, buna bağlı olarak farklı sektörlerde gelişen sorunlar ve bu tablonun 1929'daki Dünya ekonomik buhranı ile daha zor bir evreye girmiş olması yatar. Doruk noktasına ulaşan “hoşnutsuzluğu yatıştırmak” hükümete dair şikayetlerin dile getirilebileceği bir platform olarak düşünülen¹ SCF'nin özellikle halkın gazını alarak bir “emniyet vanası” görevi görmesi planlanır.² CHP'nin rehavetten kurtarılarak harekete geçirilmesi ve parti üst düzey yöneticilerinin kontrol altında tutmasını sağlamak da yeni partiden elde edilecek bir fayda olarak öne çıkar.³ Hatta SCF, CHP'nin “çürük yanlarını açığa vurarak onun iyileştirmesini”⁴ de sağlayacaktır. Genel hoşnutsuzluğun önüne geçebilmek kadar bu durumun kontrolsüz bir muhalif harekete dönüşmesine engel olmak isteği, hiç şüphesiz SCF'nin kurulmasındaki başat etkenlerden biridir. Zira SCF bizzat Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın himaye ve kontrolünde hatta

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kocaeli/TÜRKİYE, fundaselcuksirin@gmail.com ORCID: 0000-0002-1548-7646

1 Çağlar Keyder, “Türkiye Demokrasininin Ekonomi Politikası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul 1998, s. 38-75.

2 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s. 88.

3 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 260.

4 Mete Tunçay, SCF'nin kuruluşu üzerinde aslında CHP'nin iyileştirilmesi kaygısının etkili olduğunu belirtir. “Cumhurbaşkanı'nın bakış açısından, ülkenin yararlarıyla CHF'nin yararları özdeşdir. Dolayısıyla SCF'nin yaratılması, rejim için olmaktan çok parti için faydalı olacak diye düşünülmüştür. Bu sayede partinin çürük yanları açığa vurulacak, temizlenecek dolayısıyla parti güçlenecektir.” Mete Tunçay, *Türkiye'de Tek parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s. 249.

maddi desteği ile kurulur.⁵SCF'nin kurulması ile ekonomik sorunlar arasında sıkı bir bağ vardır. Bu durum partinin tabanına yansıdığı gibi yerel teşkilatlanma sürecini de etkiler. SCF krizden olumsuz etkilenen esnaf, köylü ve tüccar ile liman kentlerindeki işçilerin desteğini alır. ⁶ Zekeriya Sertel, bu ortamla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar:

“O dönemde halk arasında geniş ölçüde hoşnutsuzluk vardı. Tek parti sistemi halkı bıktırmıştı. Memleketin kaderini bir parti elinde tutuyordu. Bu da keyfi yönetime yol açıyordu. Yurttaş düşündüğünü söyleyemiyordu. Seçim hakkını bile özgürce, serbestçe kullanamıyordu. O zaman esen bu hoşnutsuzluk havasını Atatürk'te sezmişti. Hatta bundan dolayı rahatsızdı. Her taraftan gelen şikâyetleri işliyor, buna bir çare arıyordu. Baskıyı daha çok arttırmamanın yarardan çok zarar vereceğini anlamıştı.”⁷

Dönemin yazınsal elitlerinden Şevket Süreyya (Aydemir), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfka (Atay), genel memnuniyetsizlik üzerinde aynı zamanda iktidarın etrafına toplanan bir “*kısm çıkarıcı sınıfın*”⁸ da etkili olduğunu belirtirler.

İktidar tarafından pek çok fayda gözetilerek mevcut problemler karşısında bir çözüm yolu olarak kurgulanan SCF, 99 günlük kısa yaşamına karşın Türk siyasal

5 Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bk. Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavalı Serbest Fırka*, İstanbul 1951; Walter F.Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey The Free Party and Its Aftermath*, Leiden 1973.; Ali Fethi Okyar, *Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi*, İstanbul 1987.; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul 1994.; *Fethi Okyar'ın Anıları-Atatürk Okyar ve Çok Partili Türkiye*, haz. Mehmet Seyitdanhoğlu, Ankara 1997.; Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 1997.; Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası (Bir partinin kapanmasında Basının Rolü)*, İstanbul 1998.; Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası: Tarih Yazımında Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 2006.; Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları İstanbul 2006.; *Celal Bayar'ın Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, haz. Emine Gürsoy Naskalı, Doğan Kitap, İstanbul 2015.

6 Emrence, *age.*, s. 49-74.

7 Zekeriya Sertel, *Hatıralıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 188-190.

8 Şevket Süreyya Aydemir, 1930'lu yılların başında CHP'nin gelmiş olduğu son nokta ile ilgili olarak şu açıklamayı yapar: “halkın dışında dar, basit bir bürokrat hizip ile bu hizbe ancak seçim ve menfaat bağıntıları olan, mahalli fakat dar bir taşralı taraftarlar kadrosundan ibaretti. Partiyi vilayetlerde yüksek kademede temsil eden mutemetler... ne merkezin ne de halkın benimsediği insanlardı. Merkezde ve taşrada partili olmak demek, gelecekte bir şey, bir menfaat ve kariyer bekleyen insan demek olmuştur. Hülâsa inkılâp partisi, bir klik haline gelmişti. Kapalı, dar bir klik” Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (1922-1938)*, C 3, İstanbul 1965, s. 386.; Falih Rıfka'da Çankaya'da, iktidar ile yakın ilişkilerini kullanarak kazanç elde edenleri sert şekilde eleştirir. Falih Rıfka Atay, *Çankaya*, C 2, Dünya Yayınları, Ankara 1961, s. 424-430. Benzer bir eleştiri için bk. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada Kırkbeş Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 86.

hayatında derin izler bıraktı. Dönemin ünlü basın organı olan Son Posta gazetesini çıkaran Zekeriya Sertel, SCF'nin kuruluşuyla insanların rahatça konuşabilme imkanını yakaladığını hatta “bir özgürlük havasının esmeye başladığını” yazar. Kendileri için bu ortamın demokrasi savaşını açıktan yapabilmelerine olanak tanıdığına dikkat çeker.⁹ Güdümlü bir muhalefet fırkası olsa da SCF, kısa süre içinde özellikle mevcut ekonomik koşullardan etkilenen farklı toplumsal kesimlerin ilgisini çekerek desteğini aldı. Yaşananlara tanık olan Ahmet Hamdi Başar, duruma şu şekilde ışık tutar: “Hiçbir fırka bu kadar az çalışarak az zamanda bu kadar başarı kazanmış olamazdı. Adeta kendiliğinden her yerde Serbest Fırkanın teşkilatı kurulmuştu.”¹⁰ SCF'ye, liderine gösterilen ilgi, özellikle olaylı İzmir mitingi iktidarda tedirginlik yaratır. SCF'nin kurgulanan muhalefet sınırlarının ve beklentisinin dışına çıkması, tahminlerin ötesinde kısa sürede hızlı bir gelişme göstererek halkın yoğun ilgisini kazanması, partinin sonunu hazırlayan temel etken olur.

SCF'nin kuruluşuna ilişkin gelişmeler basında ve siyasi kulislere konuşulmaya başlandığı andan itibaren düzenli bir şekilde İngiliz elçilik görevlileri tarafından takip edilmiştir.¹¹ 10 Ağustos 1930 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ilk telgrafta, Paris Büyükelçisi olan Fethi Bey'in yeni bir parti kurmak amacıyla görevinden istifa ettiği, kurulması düşünülen partinin “serbest” ya da “liberal” parti ismini alacağı, Gazi'nin bazı yakın arkadaşlarının da bu partide yer alacağı bildirilir. Telgrafın devamında Gazi ile İsmet Paşa arasında artan anlaşmazlık nedeniyle aslında böylesi bir girişimin sürpriz olmadığı açıklamasına yer verilir. Parti programının henüz netleşmediği ancak tekellerin kaldırılması, basın ve ticaret özgürlüğü, yabancı sermayeye karşı makul bir tutum ve Balkan İttifakı fikrine destek konularının öne çıktığı rapor edilir. Önemli bir açıklama da yeni partinin dış politikada mevcut iktidardan daha Batı yanlısı olmasının beklendiğidir. Ayrıca Türkiye'nin mali durumu ile ilgili olarak hazırlanan Müller ve Schacht

9 Sertel, *age.*, s. 190-192.

10 Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1981, s. 12.

11 İngilizlerin SCF'nin kuruluşuna dair değerlendirmeleri ile ilgili olarak hazırlanan bir çalışma için bk. Ufuk Erdem, “Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri”, *CTAD*, Y. 12, S. 23, s. 279-302. Ancak bu çalışmada SCF ile ilgili elçilik görevlilerinin hazırladığı belgelerin yer aldığı 1930 yılına ait dosya numarasında yanlışlık yapılmıştır. Yazarın kullandığı belgelerin bulunduğu dosya numarası, FO. 371/14584 olmalıdır. Diğer taraftan aynı dosya içinde yer alan ancak SCF'nin kuruluşuna ilişkin bazı belgeler ise ya görülmemiş ya da kullanılmak istenmemiştir.

raporlarının¹² yayınlandığı bilgisine de yer verilir.¹³ Fethi Bey ile ilgili olarak 11 Ağustos tarihli Times gazetesinde yayımlanan haber de gönderiye eklenir. “*Fethi Bey’in Yeni Partisi*” başlıklı haberde 1923’te olduğu gibi yeniden başbakanlığı hedefleyen Fethi Bey’in Serbest Fırka adını vereceği liberal bir programa sahip yeni bir parti kuracağı üzerinde durulur. Raporda olduğu gibi haberde de yeni partinin batı ile daha yakın bir iş birliğine gireceği ve yabancı sermayeye de daha toleranslı davranacağına vurgu yapılır. İsmet Paşa’nın durumu ile ilgili olarak yapılan açıklama da bir o kadar önemlidir. Fethi Bey’e karşı tutumunun gayet arkadaşça olduğu belirtilen İsmet Paşa’nın tavrı “*samimi*” bulunmaz. Sebebi ise, Fethi Bey’in özellikle Maliye ve Adalet Bakanlıkları üzerinden yaptığı eleştirinin birinci derecede muhatabının Başbakan olması gösterilir. Haberin devamında iki noktaya daha dikkat çekilir. Bunlardan ilki, yeni parti fikrine kamuoyunun, basın ve iş çevrelerinin olumlu yaklaştığı bunun göstergesi olarak hisse senetlerinin değerinde artış olduğu ikincisi ise Osmanlı Borçları Konseyi’nin mevcut yönetimden Fethi Bey tarafından başkanlık edilen bir hükümetle müzakerelerde bulunmasının daha kolay olacağı açıklamasıdır.¹⁴ Bu açıklama üzerinde Fethi Bey’in Fransız finans çevreleri ile yakınlığı yanında borçların ödenmesini Türkiye’nin öncelikli meselesi olarak görmesi bu nedenle de Fethi Bey ile daha makul şartlarda anlaşma yapılabileceği düşüncesi etkilidir.

12 Hazırlanan raporlar bir devlet bankası kurarak milli paranın istikrarının korunması ve dış borçların daha rahat bir şekilde ödenmesini sağlamak amacıyla yürütülen girişimlerdendir. Bu çerçevede Türkiye’de bir merkez bankası kurulması için bazı isimler davet edilmiştir. Alman Merkez Bankası Başkanı Hjalmar Schacht yoğun iş programı nedeniyle yerine çalışma arkadaşı Karl Müller’i göndermiştir. 1929’da hazırlanan Müller raporuna göre Türkiye’de bir merkez bankası kurulması için gerekli koşulların olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak Schacht ise gerekli reformlar yapılarak Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu dövizin temin edecek ve hazine işlerini bünyesinde toplayacak bir devlet bankası kurulabileceğini belirterek daha esnek bir rapor hazırlar. Kasım 1929’da Türkiye’ye gelen İtalyan Uzman Kont Volpi’de, hazırladığı raporunda Müller’in aksine bir an önce bir merkez bankası kurulmasının zorunluluğundan bahsetmektedir. Konuyla ilgili gelişmeler gündemdeyken Şükrü Saraçoğlu o tarihte Türkiye’ye gelmiş olan Fransız iktisatçısı Profesör Charles Rist ile görüşerek yasa tasarısını incelemesini ister. Rist ikili sistemin bazı sakıncaları olabileceğini belirtir ve tüm kâğıt paranın da bankanın sorumluluğuna verilmesini önerir. Bu doğrultuda yapılan değişikliklerle birlikte hükümetin ilk önerisine uygun biçimde yasa tasarısı son biçimini alır. Morf ve Rist’in de bilgilerine başvurulduktan sonra hazırlanan 1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın Kuruluşu Hakkında Kanun, 11 Haziran 1930’da TBMM’de kabul edilir ve 30 Haziran 1930 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanır. Bk. İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası: Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama*, TC. Merkez Bankası Yayınları, Ankara 1997.

13 The National Archives, Foreign Office (FO) 371/14584, 272.

14 (FO) 371/14584, s. 274.; Cemil Koçak, Dışişleri Bakanlığının dünya kamuoyunda yeni partinin nasıl karşılandığı ile ilgilendiğini bu nedenle de pek çok gazete haberinin toplandığını belirtir. Koçak, *age.*, s. 180-191, 201-202.

SCF'nin kuruluşu ile ilgili gelişmeleri günü güne takip eden ve Dışişlerini süreçle ilgili olarak bildiren Alex Helm'in hazırlamış olduğu raporlarda partinin kuruluşu ile ilgili olarak önemli tespit ve değerlendirmeler mevcuttur. Partinin kuruluşu bağlamında öne çıkan ve belirleyici olan isim, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır. Gazi, yeni partinin fikir babası hatta kurucusu olarak görülür. Türkiye'nin mevcut koşullarında muhalif bir partinin kurulması ancak Gazi'nin onayı ile mümkün gözüktür. Helm, “*çok güvenilir bir kaynaktan*” edindiği Gazi'nin “*hesabının mevcut hükümetin tasfiyesi ve Fethi Bey'in kendi çalışma arkadaşlarını seçme ortamına sahip olmasını sağlamak*” olduğu bilgisini yetkililerle paylaşır. Yeni oluşumda Gazi'nin kilit rolünü gösterecek diğer bir adım da SCF'ye CHP'den katılacak olan yaklaşık 40-50 kişinin de bizzat onun tarafından tespit edilmesidir. Bu gelişmeler ise, Gazi ile İsmet Paşa arasında parti kurulmadan önce 7 Ağustos'ta yapılan görüşmede kararlaştırılmıştır.¹⁵

İngiltere'nin Osmanlı Borç Konseyi Paris temsilcisi S.C. Wyatt tarafından 12 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığı'nda Dış ticaret müsteşarlığı görevini üstlenen Sir Frederick George Augustus Butler'e gönderilen telgraf da Helm'in son açıklamasını kuvvetlendirir. Zira telgrafta yaklaşık 6 ay kadar öncesinden “*Gazi'nin Fethi Bey'i İsmet Paşa'nın yerine*”¹⁶ düşündüğü yönünde söylentiler olduğu da hatırlatarak gelişmelerin bu durumu da doğruladığı bildirilir. Yaşananlar Fethi Bey'in İsmet İnönü için bir alternatif olarak düşünüldüğünü doğrulamıştır. Zira Wyatt'a göre, İsmet Paşa Gazi'nin desteğini kaybetmiş ve asıl ilginç olan durumun ise bu hakikat karşısında başbakanın nasıl bir tepki göstereceğidir. Wyatt yaşananları, “*Gazi ile İsmet Paşa arasındaki bir güç meselesi*” olarak değerlendirir. Bu oyunda Fethi Bey'in durumu ise tamamıyla Gazi'nin desteğine bağlıdır. Geleceğe dair bazı öngörülerde de bulunan Wyatt, Fethi Bey'in desteklenmesi için milletvekillerine baskı yapılacağı ve yeni bir seçimle iktidara gelmesinin imkânsız olmadığı değerlendirilmesini yapar.

S.C. Wyatt'ın 12 Ağustos tarihli ikinci mektubu ise, henüz SCF programı resmi olarak ilan edilmeden önce yeni partinin programında neler olacağına dair bilgi ve açıklamalardan oluşur. Verdiği bilginin kaynağı konusunda açıklama yapan

15 FO, 371/14584, s. 278.

16 FO, 371/14584, s. 280.; SCF kurulmadan yaklaşık 1 yıl kadar önce Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in muhalefet olgusunun gerekliliğinden bahsederek CHP dışında bir muhalefet partisi kurulmasından ya da parti içerisinde bir hizbin oluşturulması üzerinde durduğu bilinmektedir. Okyar, Seyitdanlıoğlu, *age.*, s. 64.; Zira İsmet İnönü'de SCF'nin kurulmasından yaklaşık dört ay kadar önce 20 Nisan 1930'da konu ile ilgili görüşmeler yaptıklarını yazar. İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C I, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 148.

Wyatt, Fethi Bey'in kuzeni Edhem Bey'in yakın bir arkadaşı olduğunu belirtmeyi de ihmal etmez. Bu açıklama bilginin kaynağının güvenilirliğini göstermek için yapılır. SCF programına dair açıklamalar iç ve dış politikada takip edilmesi öngörülen esaslar şeklinde belirtilir. İç politikada tekellerin kaldırılması, vergilerin özellikle de gümrük vergilerinin azaltılması, doğrudan seçim yapılması (genel oy hakkı), düşünce ve fikir özgürlüğü, basın özgürlüğü gibi esaslar üzerinde durulur. Dış politikada öne çıkan esaslar ise batı ile iyi ve yakın ilişkiler kurmak, uluslararası olarak nitelendirilen genel politikalarla uyumlu bir politika izlemek, Balkan ülkeleriyle dostluk, ticaret özgürlüğü, yabancı sermayeye olumlu yaklaşım, Türkiye'nin bir Akdeniz ülkesi olduğunu unutmaması için bir Akdeniz politikası geliştirmesi ve genel olarak dünya barışına uyumlu bir politika takip etmek olarak sıralanır.¹⁷ Wyatt, Fethi Bey'in öne çıkan bu esaslar üzerinde şekillenen politikasını, sadece siyasi değil mali açıdan da çok ilginç olacağını düşünür. Siyasi açıdan en önemli gördüğü yaklaşım, Fethi Bey'in "yüzünün doğuya değil batıya dönük" olmasıdır. Mali bakımdan ise program uygulanma imkânı bulduğunda en önemli hususun ticaret özgürlüğü ile yabancı sermayeye uygun ortamın yaratılacak olmasıdır. Aslında Wyatt'ın önemseydiği noktalar bir bakıma uluslararası finans çevreleri ve batının da beklentisidir. Yaşanan buhranın liberalizmin krizi olarak değerlendirildiği ortamda ekonomik krize, uluslararası mali kontrolün getireceği siyasi baskıya meydan vermemek için anti-emperyalist mali çözümler bulmaya çalışan hükümetin politikalarına karşın SCF'nin liberal yaklaşımı oldukça önemsenmiştir.¹⁸

Alex Helm'in 12 Ağustos tarihli bir sonraki hayli uzun telgrafi resmi olarak kurulan SCF'ye ve genel olarak Türkiye'nin politik ortamına dair önemli bilgiler içerdiği gibi İngiliz elçilik görevlilerinin genel yaklaşımını da ortaya koyması bakımından önemlidir. Yalova'da yaşanan görüşme trafiğine değinerek başlayan Helm, parti programına dair pek çok söylentinin dolaştığını ancak net olarak bilinen tek şeyin partinin liberal bir yaklaşıma sahip olacağı olduğunu bildirir. Helm'e göre SCF'nin kurulma şekli, özellikle de basına yansıyan Gazi ile Fethi Bey arasındaki mektuplaşma, "*hayli garip ve şartlıdır.*"¹⁹ Açıklamalara göre, bir süreden beri

17 FO, 371/14584, s. 282.

18 Emrence, *age.*, s. 50-51.; Wyatt'ın Türkiye mali danışmanlığı ile ilgili olarak bk. Ali Arslan, "İngiliz S.C. Wyatt'ın Türkiye'deki Mali Danışmanlığına Tayin Teşebbüsü ve İngilizlerin Bu konudaki Çabaları" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 16, İstanbul 1998, s. 159-176.

19 FO, 371/14584, s. 285.; Helm ilginçliği şu şekilde ifade eder. "Bir büyükelçinin devletin başındaki kişiye hükümetin neredeyse bütün faaliyetlerini ciddi bir biçimde eleştiren bir mektup yazması,

mevcut hükümete dair devam eden rahatsızlık nedeniyle İsmet Paşa'dan sonra yerine Fethi Bey ya da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın isimleri geçmektedir. Dikkat çekilen diğer bir noktada Fethi Bey'in eleştirilerinin muhatabının hükümet gibi gözükse de özünde "*eleştirileri susturan ve inisiyatifi yok eden tek partili sistem*" olduğu tespitidir. Yeni parti tek partili sisteme de bir bakıma meydan okumaktadır. "*Laik ve Cumhuriyetçi*" özelliği vurgulanan Fethi Bey'in Gazi'den gördüğü destek "*önerilerine sıcak bakıldığı*" şeklinde değerlendirilirken aslında bu meydan okumaya da dikkat çekilmek istenir. Ancak Helm, bir kez daha gelişmeleri etkileyecek en belirleyici unsurun, Gazi olduğunun altını çizmek ister.

Karşılıklı mektuplaşma şeklini "*meselenin gerçek yüzünü temsil etmediği*" gerekçesi ile samimi bulmayan Alex Helm, bu girişimin son derece "*yapay*" olan gelişmelere "*gerçeklik havası*" katmak için tertiplendiği düşünür. Hatta Fethi Bey'in Yalova'dan ayrılmadan önce İsmet İnönü ile birlikte basına verdikleri fotoğrafları da "*göstermelik*" bir hareket olarak değerlendirir. Nitekim ismini vermediği ancak bütün Halk Partisi örgütü ile yakın ilişkiler içinde olan yakın bir milletvekili arkadaşından edindiği, İsmet Paşa'nın mecliste herhangi bir muhalefete izin vermeyeceği ve mevcut hükümet politikalarını savunacağı bilgisini tespitinin haklılığını kanıtlamak için rapor eder. İsmet Paşa'nın aslında gelişmelerden pek memnun olmadığını Gazi'nin de Fethi Bey'e daha yakın olduğu bilgisini paylaşır. Gazi'nin tercihi üzerinde "*hükümetin Kürt politikası sonunda bir güç patlaması olarak*" gelişen Şeyh Sait İsyanı ve sonrasındaki Takrîr-i Sükûn döneminde doruk noktasına ulaşan genel hoşnutsuzluk etkilidir. Bu ortamda Gazi tüm tepkisini, politika ve enerjisini mevcut hükümetin Maliye ve Adliye Bakanlarına ve onların uyguladığı politikalara çevirmiş olan Fethi Bey'i tercih etmiştir. Hatta Fethi Bey'in hükümetin ekonomi politikalarına getirdiği eleştirilerin haklılığını kanıtlamak için "*Gazi'nin daha önceleri tam olarak incelemeyi*" "*Schacht ve Müller raporlarını kullandığı*" bildirilir. İsmet Paşa'nın mevcut politikaların devamında gösterdiği "*inatçı tavrı*" Gazi'nin bir hükümet değişikliğinin gerekliliği noktasında ikna olmasına zemin hazırlamıştır. Ancak Helm, "*olan biten her şeyin tamamen farkında olduğunu*" düşündüğü İsmet Paşa'nın "*sakinlikle teslim olmasına*" pek ihtimal vermez. Zira kısa süre sonra İsmet Paşa Mecliste hükümet politikalarını savunan bir konuşma yaparak bir hükümet değişikliğinin ancak "*halkın iradesi ile olabileceğini*" açıklamıştır. Ancak

devletin başının büyükelçinin almayı teklif ettiği önlemleri onaylayan bir cevap vermesi ve cumhurbaşkanının büyükelçi ve başbakanı yalısında kalmaya davet etmesi bugün dünyadaki çok az ülkenin siyasi yaşamında karşılaşılabileceğimiz bir şey. Öyle ki, bu davet esnasında sözü geçen üç kişi muhalefet etmesi için yeni bir siyasi parti kurmaya karar veriyorlar."

gelenen noktada genel durum “*geri adım atmama konusunda kararlı olan*” İsmet Paşa’nın “*aleyhinde*” gelişmektedir. Bu durumun kanıtı da Gazi’nin tarafsızlığını açıklamış olmasına rağmen kulislere de konuşulduğu üzere “*Fethi Bey’e sempati beslemesidir.*” Helm, haber kaynağı olduğunu belirttiği başka bir milletvekili arkadaşından edindiği Gazi’nin yakın arkadaşlarının Fethi Bey ile “*iş birliği*” içine girdiği, partiye üye olacak bu isimler üzerinden Gazi’nin parti denetim ve kontrolünü tam olarak sağlayacağı bilgisini elde eder. Hatta bu kişiye göre Gazi bile bir müddet sonra yeni partiye katılacaktır. Bu açıklama çok iddialı bulunsa da milletvekilleri arasında böyle bir izlenimin oluşması önemsenerak rapor edilir.²⁰

Alex Helm, parti programına dair açıklamalarda da bulunur. Önemsenen durum yeni partinin siyasal ve ekonomik alanda liberal bir programının olmasıdır. Fethi Bey’in yapmış olduğu bazı açıklamalar üzerinden programın esaslarının “*adli ve mali sistemin yeniden düzenlenmesi, basın ve ifade özgürlüğünün sağlanması, seçim yasasında değişiklikler*” üzerinde yoğunlaştığı bildirilir. “*Gerçekleştirilmesi zor bir proje*” olarak değerlendirilen hükümetin demiryolu politikasında da önemli bazı düzenlemelerin yapılacağına değinilir.

Raporunu sonunda kişisel değerlendirmelerine yer veren Helm, uzun vadeli bir öngöründe bulunmak için erken olduğunu düşündüğünden yakın zamanda bir hükümet değişikliğini öngörmez. Ancak şu noktaya da dikkat çekmek ister: “*Ama şimdi Gazi fikrini değiştirse ve İsmet Paşa’ya uzaklaştırmaya karar verse*” Fethi Bey’in “*yaşamaya için*” uygun bir ortamın mevcuttur. Zira mali sıkıntılar nedeniyle hükümet fazlasıyla “*gözden düşmüştür.*” Bu nedenle de Helm, ne kadar isteksiz olursa olsun

20 Gazi’nin SCF’ye katılması mümkün olmasa da SCF’ye gösterilen ilginin milletvekilleri arasında bu düzeyde bir algı yaratması önemlidir. Ancak hiç şüphe yok ki bu ortam en çok İsmet Paşa ve ona yakın çevreler üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Salih Bozok, Gazi-İsmet Paşa ayrılığının sebebi Bira Fabrikası gibi görünse de asıl sebebin, Başbakan İsmet İnönü’nün Serbest Fırka nedeniyle Atatürk’e kırgınlığı ve küskünlüğü olduğunu yazar. Atatürk’ün Serbest Fırka’nın kurulması ve gelişmesi sırasında olaya müdahale etmemesi, özellikle İzmir nutku karşısında bir tepki göstermemesi, İnönü’yü fazlasıyla rahatsız etmiştir. Bozok, Atatürk’ün aslında bu kırgınlığı fark ettiğini, Başbakan’ın kendisini yeni fırka karşısında etkisiz kalmakla suçladığını kendisine söylediğini belirtir. Bozok, Atatürk’ün kendisine Fethi Okyar’ın konuşmasından ve içeriğinden haberi olmadığını da söylemiştir. Ancak Bozok, İsmet İnönü’nün bu kırgınlığını Atatürk’e yansıtmadığını, daha çok kendisi gibi yakın çevresindekiler üzerinden, onları kırarak bu durumu gösterdiğini belirtir. Salih Bozok, *Yüveri Atatürk’ü Anlatıyor*, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s. 126-127. İsmet İnönü’de hatıralarında SCF’nin kurulmasını biraz sitemkâr bir şekilde değerlendirir: “...yine nüfuz suistimali, memleketin, idarenin şikayetleri...Atatürk’e yakınlık iddia eden birçok insan hallerinden, hareketlerinden şikâyet yapılması almış yürümüştü...Atatürk’ün bulduğu tedbir yeni bir fırka teşkil etmek olmuştur.” *İsmet İnönü’nün Hatıraları, Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul 1998, s. 111.

en azından bir müddet için Gazi'nin "İsmet Paşa'dan ayrılacağını düşünür. Zira Helm'e göre, İsmet Paşa'nın "güç ve "kontrol" eksenli politikaları Türkiye'nin son altı yılında güvenli bir şekilde yola devam etmesini sağlamıştı ve gerekliydi. Ancak toplumsal hoşnutsuzluk ve gerilimin "kırlma noktasına ulaşmadan" sistemin biraz "gevşetilmesi" gereklidir. Aslında Fethi Bey tam da bu noktada liberal politikaları ile devreye girer ve tercih edilmesindeki en önemli etken de burasıdır. Fethi Bey ve partisi toplumun ve siyasal ortamın rahatlamasında bir araç olarak ön plana çıkarılmaktadır. Hatta Fethi Bey'in hem Türkiye hem de Batı için iyi bir başbakan olacağı ve rahatlamanın her iki kesim tarafından da hoş karşılanacağı düşünülür. Genel ortam Fethi Bey'in lehine gelişse de İsmet Paşa ve destekçileri karşısında var olması da kolay olmayacaktır. Zira Helm'e göre, SCF pek uzun soluklu olamayacaktır. Çünkü Türkiye henüz "gerçekten liberal bir hükümete" hazır değildir.

Alex Helm'in 12 Ağustos 1930 tarihli gönderisi oldukça ilginç açıklamalar içerdiği gibi elçilik görevlilerinin Türkiye'deki hiçbir gelişmeyi hatta kulis dedikodularını dahi atlamadan rapor ettiklerini göstermektedir. Gönderisinde ağırlıklı olarak "kuvvetli söylentilere" yer vereceğini belirterek başlayan Helm, bazı bilgileri CHP Genel Sekreteri Saffet (Arıkan) ile aynı evi paylaşan bir milletvekilinden edindiğini belirtir. Pek ciddiye alınacak bir açıklama olmadığını düşünmesine rağmen bu milletvekilinin yeni partiye katılmak için öne sürdüğü tek şartın parti genel sekreteri olduğunu hatta durumun ironik bir şekilde "bir evde iki genel sekreter" ironisi ile açıkladığını da rapor eder. Ancak aynı gönderide oldukça güvenilir bir kaynaktan edinilen hükümetin Osmanlı Borçları ile ilgili olarak Des Closieres ve Wyatt ile yaptığı başarılı görüşmelerin yeni partinin kuruluşunu ertelediği bu gelişme yaşanmasaydı SCF'nin nisan ayı gibi kurulacağı bilgisi paylaşılr. Hatta Gazi'nin İsmet İnönü'den Adalet Bakanı Mahmut Esat'ın istifasını istediğini, İnönü'nün bunu reddettiğini, yapılan bu başarılı görüşmeler sonunda Gazi'nin istifa isteğinden de vazgeçtiği belirtilir.²¹ Helm'e göre Fransız finans çevreleri ile yakın ilişkide olan Fethi Bey ile ilgili gelişmeler, özellikle Gazi'nin ona gösterdiği ilgi ve olası bir iktidar değişimi bu çevrelerin "zaferi" olarak değerlendirilebilir. Rapor edilen bir başka ilginç konu da Fethi Bey'in hükümetin mali politikalarına dair eleştirilerinde bazı İngiliz yetkilileri örnek göstererek onlar üzerinden mevcut hükümet yetkililerinin savurganlığını eleştirmesi bilgisidir. 7 Ağustos gecesi Fethi Bey ile Gazi arasındaki görüşmede Mr. Ramsay MacDonald, Mr. Henderson'un yurt dışı seyahatlerinde 4 sterlin yevmiye aldıklarını buna karşın Maliye Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun günlük 15 sterlin yevmiye aldığı belirtilerek eleştirilmiştir.

21 FO, 371/14584, s. 301-302.

Olası bir Fethi Bey kabinesinde yer alabilecek isimlere dair değerlendirmeler de yapılır. Mevcut hükümet üyelerinden Abdülhalik (Renda) ve Şükrü (Kaya) Beylerin Fethi Bey ile çalışabilecekleri özellikle Abdülhalik Bey'in "*tütiz çalışan düzgün ve sert mizaçta*" biri olarak Maliye Bakanlığı için en uygun isim olacağı belirtilir. Ancak Fethi Bey ile anlaşamadıkları için Tevfik Rüştü (Aras) Londra elçisi Ahmet Ferit (Tek) Beyler'in ise yeni partide yer alamayacak isimler arasındadır. Henüz resmi bir makam tarafından doğrulanmayan daha çok bir kulis dedikodusu olan muhtemel bir iktidar değişimde yurtdışında yaşamak zorunda kalan Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) Bey gibi muhalif isimlerin ülkeye dönecekleri yönündeki söylentiler de ihmal edilmeden rapor edilmiştir.

Son tahlilde Helm, bir kez daha bahsedilen tüm "ihtimal ve senaryoların" gerçekleşmesi noktasında en belirleyici ismin Gazi olduğu tespitini yapar. Gazi'nin ülkedeki etkisinin hala çok yüksek olduğuna ve pek çok gelişmenin hala ona bağlı olduğuna değinir. Gazi'nin "*birdenbire sahnedan çekilmesi*" yani ölmesi durumunda "*Türkiye'nin yoğun bir çaba ile kurtulduğu cehenneme düşme tehlikesi*" olduğunu düşünen Helm'e göre dengeleri belirleyen Gazi'siz bir Türkiye "*siyasi istikrarsızlık batağına düşme tehlikesi*" yaşayabilir.²²

Alex Helm, 14 Ağustos 1930 tarihli bir sonraki telgrafında SCF'nin resmi olarak kurulmuş olduğunu ve diğer gelişmeleri rapor eder. Bu gönderide özellikle partiye dahil olan isimler üzerinde durur. Yukarıda değindiğimiz telgrafında verdiği bilgiyi doğrularcasına yeni parti Genel Sekreterine dikkat çeken Helm, Kütahya Milletvekili Nuri (Conker) Bey'in Gazi'nin okul arkadaşlarında olduğu gibi iyi ve yakın arkadaşlarından da biri olduğunu yazar: "*Gerçekten de Cumhurbaşkanının bütün arkadaş çevresinde sadece Nuri Bey'in Gazi'ye ne isterse söyleyebildiğini ve en kızgın anlarında bile Gazi üzerinde sadece onun etkisi olduğunun söylendiğini defalarca işittim.*" Yine parti yönetim kurulunun üç üyesinin de Gazi'nin arkadaşı olduğunu belirtir.²³ Basında yayınlanan parti programı da telgrafa eklenir. Fethi Bey hükümetinin kurulması durumunda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile daha yakın bir iş birliği içine girmesinin mümkün olacağına dikkat çekilir. Meclis kulislerinin nabzını tutmak için bazı temaslarda bulunan Helm, Tevfik Rüştü Bey ile karşılaştığını onun "*yeni partinin kuruluşunu konuşmaya hiç yanaşmadığını*" bu nedenle kendisinin de meseleyi açmadığını yazar. Ancak Helm, Dışişlerini Sovyet Büyükelçisi konusunda bilgilendirmek de ister. Tevfik Rüştü Bey ile bir süredir görüşüğünü bildirdiği

²² FO, 371/14584, s. 300.

²³ FO, 371/14584, s. 294.

Sovyet Büyükelçisinin gelişmeleri yakından ve ilgi ile takip ettiği rapor edilir. SCF'nin kuruluşu uluslararası ilişkiler bağlamında da değerlendirilir. Kulislerde muhtemel hükümet değişiminin Sovyet Rusya'dan daha çok "İtalyan etkisini" artıracakının düşünüldüğü ancak böyle bir durumda en kazançlı çıkacak olan ülkenin Fransa olacağını konuşulduğuna dikkat çekilir. Zira kendisi ile yaptığı görüşme esnasında Tevfik Rüştü Bey'in Fransızlardan çok rahatsız olduğunu belli eden bir dizi imalarda bulunduğu bilgisi yetkililerle paylaşılır.²⁴

Konu ile ilgili bir sonraki gönderi Fransa Büyükelçisi Mösyö Chambrun ile yapılan görüşmeye dayanır. Görüşme metni de gönderinin sonuna eklenir. Fransız Fethi Bey ile görüşen Büyükelçi'nin ilk izlenimi, onun hayli derecede kendinden emin, gelişmeler karşısında iyimser ve "tüm ülkenin arkasında olduğuna dair" bir yaklaşım içinde olduğudur. Ancak Chambrun, Fethi Bey'i fazla bir iyimserlik içinde bulmuş olacak ki Helm'e "yılsonuna kadar İsmet Paşa'nın iktidardan uzaklaştırılmaması durumunda gelecek yıl yapılacak seçimlerde bir iktidar değişiminin mümkün olamayacağını" düşündüğünü söyler. Bu gönderinin kanaatimizce en önemli noktası, Fransız Büyükelçinin Fethi Bey'in girişmiş olduğu süreç ile ilgili olarak yapmış olduğu açıklamalardır. Bunlar daha önceki gönderilerde değinilen Fransız finans çevrelerinin Fethi Bey başkanlığındaki bir hükümeti tercih ettiği açıklamalarının doğruluğunu ortaya koyduğu gibi böyle bir kabine değişimi için Fransa'nın bir kamuoyu oluşturduğunu, durum için altyapı yarattığını da anlamamıza imkân tanımış olmasıdır. Zira Büyükelçi, özellikle İngiliz ve Fransız basınında Fethi Bey ile ilgili olarak yapılan "tahvil sahiplerine İsmet Paşa'dan ziyade Fethi Bey'in daha iyi koşullar sağlayacağı" yönündeki haberleri büyük bir "kötülük" ve "tehlike" olarak yorumlar. Ona göre bu haberler Fethi Bey'e zarar verecektir, oysa basın daha da dikkat çekecek ve Fethi Bey için tehlike yaratmayacak olan kişiliği ve Gazi'nin atmış olduğu demokratik adımları ön plana çıkaran haberler yapmalıdır. Bu taktiğin Fethi Bey'in işine daha çok yarayacağına dikkat çekilir. Büyükelçiye göre Fethi Bey için yürütülen kampanyada dış borçlar ele alınmamalı bunun dışındaki konulara dikkat çekilmelidir.²⁵ Büyükelçi'nin çekincesi bu haberlerin bir müddet sonra Gazi'yi dahi rahatsız edebilecek olmasıdır.

Helm, Büyükelçinin olduğu gibi kendisinin de önemli bulduğu esas konunun

24 İngiliz yetkililer Alex Helm'in kendilerine göndermiş olduğu SCF'nin kuruluşu ve Türkiye'deki politik durumla ilgili gelişme ve değerlendirmelerin yer aldığı yukarıdaki iki gönderiyi bilgilendirme amaçlı olarak Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği, İrlanda Bağımsız Devleti ve Newfoundland'daki yetkililere gönderir. FO, 371/14584, s. 298.

25 FO, 371/14584, s. 309.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği ile ilgili gelişmeler olduğunu yazar. Aslında her iki elçilik görevlisinin de bu noktaya dikkat çekmesinin nedeni Fransız Büyükelçinin yeni partinin Genel Sekreteri Nuri (Conker) ile yaptığı konuşmada Fethi Bey'in Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne üye yapabilecek yegâne isim olduğu yönündeki beklentiye değinmiş olmasıdır. Helm, bu değerlendirmeye kısmen katılarak Fethi Bey'in Başbakan olması durumunda üyelik konusunda Milletler Cemiyeti'ndeki üyelerden birinin desteğini almasının pek muhtemel olduğunu ancak bunun Cenevre yolunda küçük bir adım olduğunu düşünür. Bu noktada Fransa Büyükelçisinin, Fransa'nın ve İngiltere'nin böyle bir uygulamayı desteklemesi gerektiği konusunda endişeli olduğu bilgisini de yetkililer ile paylaşır.²⁶

Helm yeni parti ile ilgili çok fazla bilgiye sahip ve "Çankaya Kliği" olarak bilinen gruptan bir milletvekili ile yaptığı görüşmeden elde ettiği bilgileri de paylaşır. Gazi'nin değişim konusunda karar verdiğini ve kendisini diktatör olarak göstermemek için Fethi Bey'i Başbakan yaparak İsmet Paşa'yı bir müddet dinlendireceğini öğrendiğini yazar. Helm'e göre mevcut koşullarda Gazi bir diktatördür. O'na göre, tahvil sahipleri ile yapılan anlaşmaya İsmet Paşa'nın sıcak bakmaması buna karşın Gazi'nin ve Fethi Bey'in desteklemiş olması iktidar değişimi söylentilerini kuvvetlendiren en önemli gerekçedir.²⁷ İngiliz Dışişleri görevlisi Rendel, kendisine gönderilen bu bilgileri olası bir iktidar değişiminde Fethi Bey ve onun özellikle Milletler Cemiyeti ile ilgili yaklaşımı ve Türkiye'nin durumuna dair gelişmelerden haberdar olması bakımından Cenevre'de bulunan İngiliz Heyeti temsilcilerine de gönderir.²⁸

Bizzat Mr. George Clerk tarafından A. Henderson'a gönderilen 4 Eylül 1930 tarihli gönderide ise özellikle İsmet İnönü'nün 30 Ağustos'ta Sivas demiryolunun açılışında yaptığı konuşma ile ilgili değerlendirmelere yer verilir. Büyükelçinin konu ile ilgili önemli tespit ve değerlendirmeleri mevcuttur. Clerk'ın "*İsmet Paşa'nın pasif bir şekilde teslim olmayacağı anlaşıldığından beri siyasetin dili sertleşti*"²⁹ tespiti oldukça önemlidir. Partiler arası ilişkilerin gerginleşmeye başlayacağını sinyallerini veren Büyükelçi, Başbakanın Sivas demiryolu açılışında yaptığı konuşmaya dikkat çekerek oldukça "*kavgacı*" bir dil kullandığını belirtir. Hatta bu konuşma yaşanan gelişmeler sonrasında İsmet Paşa'nın "*sahaya ya da maça çıkması*" olarak

26 FO, 371/14584, s. 306-307.

27 FO, 371/14584, s. 307-309.

28 FO, 371/14584, s. 310.

29 FO, 371/14584, s. 312.

değerlendirilir. Demiryolu projesi için kullanılan “*İsmet Paşa'nın en büyük tutkusu*” ifadesi ise oldukça dikkat çekicidir. Projenin aynı zamanda hükümet ile muhalefet arasındaki en temel tartışma konularından biri olduğu, muhalefetin Müller raporuna da dayanarak Türkiye için maliyetinin yüksek olduğu eleştirisini yaptığı bilgisi de paylaşılır. İsmet Paşa'nın ise sonuna kadar projenin arkasında olduğu, hatta konuşmanın basın tarafından genel bir kabul gördüğü³⁰ çok az bir kesimde “*akallı, zeki ve konu hakkında bilgi sahibi olan insanların*” konuşmayı eleştirerek öne sürülen argümanları çürüttüğü açıklaması yapılır. Genel anlamda Sivas nutku, İsmet Paşa'nın “*pasif bir şekilde teslim olmayacağını*” kanıtı olarak değerlendirildiği gibi asıl merak edilenin ise Fethi Bey'in manevrasının ne olacağı, konuşmadaki argümanların çürütülmesine “*kudret gösterip göstermeyeceğinin*” olduğu yazılır.

George Clerk'ın bir sonraki gönderisi Fethi Bey'in olaylı İzmir mitingi ile ilgilidir. İzmir konsolosunun gönderdiği ayrıntılı raporu da gönderisine ekleyen Clerk, buradan hareketle bazı noktaları ön plana çıkarır. İzmir'de yaşanan olaylar nedeniyle Fethi Bey'in konuşmasının ölçülü olduğuna, ağırlıklı olarak CHP ile farklılıklarını ortaya koymaya çalıştığına ve henüz seçim zamanı olmaması bakımında çok heyecanlı bir konuşma yapmadığına değinir. Bu konuşma aynı zamanda Başbakan'ın Sivas nutkuna bir cevap olarak da değerlendirilir. Fethi Bey, İzmir'de hükümetin olduğu gibi kendisinin de şaşıracağı büyük bir ilgi görmüştür. Buna rağmen hükmet yanlısı basın tarafından “*mitingin coşkusu ve büyüklüğü küçültülmeye*” çalışılmıştır. Ancak Clerk hem hükümet yanlısı basın hem de İsmet Paşa başta olmak üzere hükümetin, muhalefetin sesini duyurması için hayli “*cömert*” davrandığını da yazar. Ancak İzmir'de yaşananların bu tabloyu değiştireceği, “*göz açıcı bir etki*” yaratacağı ve benzer bir ilginin Türkiye'nin geri kalan bölgelerinde de yaşanması durumunda ortamın değişerek muhalefete baskı olarak geri dönmesinin de mümkün olabileceği tepsini yapar. İzmir konsolosunun raporundan hareketle yaşananlarda Emniyet Müdürünün “*ilgisizliği, yetersizliği ve acemiliğinin*” etkili olduğu belirtilir.

İzmir Mitingi ve SCF'nin Kapatılması

Clerk'ın öne çıkardığı diğer bir nokta da neden İzmir'in Fethi Bey'e büyük bir ilgi gösterdiğidir. Öncelikli olarak İzmir ile İstanbul'u kıyaslayarak aslında

30 Falih Rıfki Atay, Sivas nutkunun birkaç hafta önce yapılması durumunda SCF'nin kurulmasına dahi gerek kalmayacağını belirtir. Hatta nutkun, “Cumhuriyetçilerin yolunu bulandıran bütün sisleri silip süpürücü bir ışık” olduğunu, iktidarın halkı için “en doğru ve gerekli düzenlemeleri” yapacağını ortaya koyduğunu belirterek destekler ve savunur. Falih Rıfki Atay, “Sivas Nutku”, *Hakimiyeti Milliye*, 2 Eylül 1930; “Hiçbir Tehlike Yoktur”, *Hakimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1930.

İstanbul'dan beklenebilecek böylesi bir gelişmenin neden İzmir'de ortaya çıkmış olduğu üzerinde durur. Türkiye'nin üretim merkezi olan bölgenin Milli Mücadele yıllarında İstanbul'dan daha fazla hasar gördüğü gibi sonrasında ise ağır vergiler ve ekonomik zorluklar sonucunda “felakete” sürüklenmesini yaşananların temel sebebi olarak değerlendirir. Bölgedeki bazı insanların “Yunanlardan kalan malları %10 oranında düşük alarak” yarar sağladıklarını ancak bunun dışında “genel olarak İzmir'in yeni rejimi kutsamak için az sebebi var” olduğu açıklaması ile gelişen muhalefet ile ekonomik kriz arasındaki bağlantı ortaya konulur. İzmir'de sadece üretici kesimler değil işçi sınıfı da mevcut ekonomik koşulları nedeniyle Fethi Bey'i desteklemiştir. Clerk, yeni partiye gösterilen ilgide etkili olan diğer bir nedenin de milletvekillerinin ve önemli bakanların çoğunun İzmir'den gelmesine rağmen parti disiplininin kuvvetli olması nedeniyle İzmir'in beş yıl boyunca şikayetini dile getirememesi olduğunu düşünür.³¹ İzmir'in Gazi'nin desteğini alan bir muhalefet hareketi üzerinden “şikayetlerinin dinleneceği” düşünmüştür.

Olaylı İzmir mitinginden sonra George Clerk, Gazi-İsmet Paşa ve SCF ilişkisini yeniden ele alarak gelinen noktayı resmî açıklamalara dayanmadığını belirttiği bilgiler üzerinden Dışişlerine rapor etmek gereğini hisseder. Clerk, yaşananlardan sonra da Gazi'nin kararının değişmediği ve Fethi Bey'den yana olan tavrını sürdürdüğü ve SCF'yi desteklediğini belirtir. Ancak İzmir'de yaşananlardan sonra hem iktidar hem de muhalefet saflarında bazı çekincelerin belirmeye başladığı hatta edindiği duyumlara göre Fethi Bey'in elçilik görevinden istifa ederek henüz milletvekili olmadan böyle bir işe girişmek yerine milletvekili olarak meclisin içinden muhalefet yapsaydı daha iyi olacağını dillendirmeye başladığını bildirir. Büyükelçiye göre Fethi Bey, SCF'nin kuruluşunda görev alan kişiler bakımından da şanslı değildir. Özellikle parti genel sekreteri Nuri Bey'in Gazi ile yakın ilişkide olması partinin desteklendiğini göstermekle birlikte bir antipati de yaratmıştır.³²

George Clerk'ın tespit ettiği gibi İzmir mitinginden bir süre sonra ortam sertleşmeye ve SCF aleyhine dönmeye başlar. Zira Eylül ayının başında Yunus Nadi'nin açık mektubu ve buna Gazi'nin cevabı Fethi Bey'in ısrarla üzerinde durduğu Cumhurbaşkanlığı'nın tarafsızlığı yani partili Cumhurbaşkanlığı yaklaşımını değiştirme arzusunu da geçersiz kılmıştır. Özellikle meclisteki tartışmaların da gün geçtikçe şiddeti artmıştır. Belediye seçimlerinde yapılan usulsüzlüklerin konuşulduğu oturumlarda Fethi Bey açıkça vatana ihanet ve Cumhurbaşkanlığı'na

³¹ FO, 371/14585, s. 8.

³² FO, 371/14585, s. 21.

karşı olmakla dahi suçlanmıştı. Bu gergin oturum sonrasında Fethi Bey, Gazi ile görüşerek partisini kapatma kararı alır.³³ Partinin kapatılma süreci de elçilik görevlileri tarafından takip edilerek Dışişlerine rapor edilir. Konu ile ilgili ilk belge görev süresi dolarak Türkiye’den ayrılacak olan Alex Helm’in Ankara’da yaptığı son görüşmeler üzerine hazırladığı rapordur. Pek çok milletvekili ve gazeteci ile yaptığı görüşmeler sonunda Helm’in edindiği genel izlenim, Fethi Bey’in partisinin geleceğinin olmayacağıdır. Hatta “*dürüst ve cesurca*” konuşan bir milletvekilinin yaşananları Gazi açısından kötü ve sarsıcı bir gelişme olarak değerlendirdiğini bunun nedeninin ise, SCF’nin kuruluş ile hedeflenen amaçların gerçekleşmemiş olmasıdır. Helm, edindiği izlenimler sonunda çok net bir şekilde Gazi’nin, Fethi Bey ve SCF’yi desteklemeyi bıraktığı tespitini yapar.³⁴

George Clerk’ın Belediye Seçimleri sonrasında Mr. A. Henderson’a gönderdiği telgrafında ise yeni yasama yılının açıldığını haber verdiği gibi geline nokta ya dair değerlendirmeler de bulunur. Belediye seçimleri ile ilgili problemlerin konuşulduğu oturumlarda ciddi bir rahatsızlık ve memnuniyetsizliğin olduğunu gözlemleyen Clerk’a göre, İsmet Paşa’nın pozisyonu hiç olmadığı kadar kuvvetli, Fethi Bey’in ise oldukça “*zor ve yorucu*” olacaktır.³⁵ Bu gönderiden kısa süre sonra 17 Kasım tarihli gönderide Clerk, Fethi Bey’in gensorusunun reddinden sonra meclisteki ortamında hayli gerginleşmesi üzerine Gazi ile yaptığı görüşme sonunda partisini feshettiğini bildirir.³⁶

George Clerk bu gönderileri dışında SCF’nin kapatılması ile ilgili olarak üç adet oldukça ayrıntılı rapor hazırlamıştır. Bunlardan ilki 24, diğeri ise 27 Kasım 1930 tarihlidir. İlk gönderide, Mr. Helm’in daha önceki gönderisine referans yaparak tespitlerinde haklı çıktığını ve Fethi Bey’in partisinin “*heba olduğunu*” yazarak başlayan Clerk, aslında kendilerinin de tahmin ettiği ve bildirdikleri gibi partinin kapatılmasını beklediklerini ancak bu kadar erken olmasının sürpriz olduğunu yazar. Yaklaşık 10 saatlik bir meclis toplantısı sonunda iplerin hayli gerginleşmesi üzerine kapatılma kararının alındığı bildirilir. Toplantıda Milli Eğitim Bakanı Vasıf Bey’in SCF tabanı için söylediği belirtilen “*muhalefet sıralarında Cumhuriyetten pek az ilham alan pek az, tek amacı anarşi olan pek çok kişi bulunduğu SCF’nin eşkiyalardan, suikastçılardan ve hapisane kaçkınlarından oluştuğu*” açıklaması ortamın gerginliğini

33 Ağaoğlu, *age.*, s. 110-116; Tunçay, *age.*, s. 282-308.

34 FO, 371/14585, s. 49.

35 FO, 371/14585, s. 78.

36 FO, 371/14585, s. 101.

ve Fethi Bey'in maruz kaldığı ithamların “haksızlığını” gösteren kırılma noktası olarak ele alınır.

Clerk, Fethi Bey'in partisini kapatırken yaptığı açıklamaları yetkililere bildirmesine rağmen bunların kamuoyu için söylenen resmi bir açıklama olduğunu aslında problemin daha derinlerde yattığını düşünür. Clerk'a göre, bu bildiri yorumlandığında çok net bir şekilde Fethi Bey'in Gazi tarafından “*kötü bir şekilde ortada bırakıldığını*” düşündüğü anlamı çıkar. Çünkü işittiğine göre Gazi ile Fethi Bey arasında geçen konuşmada Fethi Bey'in SCF'nin yaşaması için tek koşulun Cumhurbaşkanı'nın her iki partiye de eşit mesafede olması gerektiğini bu sağlanmadığı sürece muhalefetin eleştirilerinin İsmet İnönü değil Cumhurbaşkanı'na yapıldığı algısının değişmeyeceğine dikkat çekmiştir. Clerk'a göre Gazi bu teklifi kabul etmediği için Fethi Bey de partisini kapatmıştır. Ancak O'na göre Gazi'nin Fethi Bey'den vazgeçmesinin gerçek nedeni, “*İzmir olayları ve belediye seçimlerinin hem hükümeti hem de Gazi'yi şaşırtıp alarına*”³⁷ geçirmiş olmasıdır. Burası kırılma noktasıdır ve Gazi yeniden İsmet Paşa'dan yana tavır sergilemiştir.

George Clerk 24 Kasım tarihli ikinci gönderisinde Gazi'nin görüşü değiştirmesinin nedenleri ile ilgili elde ettiği bilgileri yetkililer ile paylaşır. O'na göre Gazi'nin fikrini etkileyen esas gelişme, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın teftiş amaçlı olarak yaptığı gezisi sonunda Gazi'ye tüm komutanların SCF'ye karşı olduğu açıklamasını yapmış olmasıdır. Bu tarihe kadar Fethi Bey'in patisinin yaşayacağına dair umudunu koruduğunu ancak ordunun SCF'nin karşısında olduğu bilgisinin “*Fethi Bey'in tüm beklentisini mahvettiğini*” belirtir. Bundan sonra Gazi'nin desteği kaybedilerek “*parti kaderine terk edilmiştir.*” Ancak Clerk, SCF'nin devamı durumunda “*geri planda darağaçlarını gören pek çok kişi olduğu*” açıklamasını yapar. Bu algının çok karamsar bir yaklaşım olduğunu kabul eden Clerk, Gazi'nin devam eden yurt gezisi³⁸ esnasında bir “komplo” ile karşılaşmasının da pek mümkün olabileceğini vurgulayarak aslında İzmir Suikastı ve sonrasında tüm muhalefeti içine alacak şekilde yürütülen tasfiye sürecine gönderme yapar ve pekâlâ tekrarının mümkün olabileceğine dikkat çeker.³⁹ Aslında Clerk, Fethi

37 FO, 371/14585, s. 103.

38 Bu gezi ile ilgili olarak bk. Erdem Çanak, “Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y. 4, S. 23, s. 128-178.

39 FO, 371/14585, s. 115-116. Joseph Grew, SCF ile Genelkurmay arasında özellikle demiryollarının ülke güvenliği bakımından önemi noktasındaki fikir ayrılığı nedeniyle uyuşmazlık olduğu Fevzi Çakmak'ın da Fethi Bey'e karşı çıktığına değinir. Joseph Grew, *Atatürk ve Yeni Türkiye*, çev. Gülşen Ulutekin, Kâmil Yüceoral, Gündoğan Yayınları, Ankara 2003, s. 208.

Bey'in ileri görüşlülük yaparak bir felaket ile sonuçlanmadan partisini kapatmış olmasını kendisi için doğru bir adım olarak görmesine karşın Türkiye için “*geri bir adım*” olarak değerlendirir.

27 Kasım 1930 tarihli rapor ise Fethi Bey ile yapılan görüşmeye dayanarak hazırlanıyor.⁴⁰ Fethi Bey'in kırgın bir ruh hali içinde olduğunu belirten Clerk, Gazi ile iplerin tarafsızlık nedeniyle koptuğu açıklamasının yapıldığını bildirir. Henüz işin başında durumun önemini Gazi'ye anlattığını söyleyen Fethi Bey, Gazi'nin kendisini ikna ettiğini ve yaklaşık 25 yıllık yakın arkadaşının teklifini kabul ederek “*ülkesi için bu görev çağrısına*” duyarsız kalmadığını söylemiştir. Clerk bu noktada Fethi Bey'in kaygılarında haklı çıktığını ve partisini kapatmak zorunda kaldığını belirtir. Fethi Bey'in “*mevcut millet meclisini oluşturan kültürsüz ve cahil kalabalık ile iyi bir hükümet için hiçbir umudun olmadığı*” açıklaması ise maruz kaldığı “*haksız saldırılar*” karşısındaki kızgınlığı nedeniyle söylenmiş “*kişisel bir öfkenin*” yansıması olarak değerlendirilir. Clerk'a göre Fethi Bey'in açıklamalarında doğruluk payı vardır. Ancak durum, ülkedeki “*genel geri kalmışlığın*” bir yansımasıdır. Zira Fethi Bey'in Başbakanlığı ya da bakanlığı döneminde de olduğu gibi milletvekillerinin “*kapasite ve zihniyeti*” aynıdır, değişmemiştir. İzmir'de yaşananlara dair de sorular yönelten Clerk, Fethi Bey'in kendisinin de yeni partiye gösterilen ilgiye şaşırması olduğunu hatta o ana kadar halkın bu oranda hükümete karşı olduğunu göremediği itirafında bulunduğunu yazar. Konuşmasını coşkulu kalabalık nedeniyle güçlükle yaptığını ancak olayların büyümesinin nedeninin ise bu coşkunun emniyet müdürü tarafından “*bir isyan olarak görülüp*” sert önlemler alınmasına bağlamıştır. Fethi Bey'in aslında hükümete karşı olan tepkinin hala “*çok güçlü bir şekilde var olduğunu*” düşündüğü ancak bunun yasal bir platformda ve anayasal bir çerçeve içinde gündeme gelmesinin ise Türkiye'nin o günkü şartlarında mümkün olmadığını belirtmiştir. Fethi Bey'in geleceğe dair planları hakkında da bilgi verilir. Hükümeti eleştirmek için milletvekili olarak meclis içinde kalmak ve arkadaşları ile birlikte görüşlerini dile getirebilecekleri bir gazete çıkarmak istedikleri bilgisi verilir.⁴¹ Clerk, Fethi Bey'in mevcut tepkiye dair söylediklerine şüphe ile yaklaşır. Tepki yaygın olsa da kısa sürede ortaya çıkmayacağını düşünür.

George Clerk, SCF ile ilgili gelişmeleri bir kez de 1930 yılı için hazırladığı yıllık Türkiye raporunda ele alır. Dönem içinde hazırlanan raporların özeti şeklindeki

40 FO, 371/14585, s. 118-122.

41 Fethi Bey ve arkadaşları “Kürsü” isminde gazete çıkarma kararı almış ancak bunu hayata geçirememişlerdir. İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 339-340.

açıklamalarda partinin kuruluş ve kapatılma süreci ele alınarak Gazi, Fethi Bey ve İsmet Paşa üçlüsü arasında yaşananlar özetlenir. Clerk, Gazi'nin CHP ile olan derin bağı nedeniyle ona döndüğünü ve Fethi Bey değil bir kez daha İsmet Paşa'yı tercih ettiğini belirtir. Ancak yeni kabinedeki bazı bakanların değişiminin de Gazi'nin arzusu doğrultusunda yapıldığı bildirilir. Raporda öne çıkan açıklamalardan biri de “ordunun Fethi Bey'i istemediği” yaklaşımı olur. Bu durum partinin sonunu hazırlayan en önemli etkenlerden biri olarak öne çıkarılır. Belediye seçimlerinde yaşananlar ise, partiye karşı “eşit ve adil” bir ortamın olmadığını göstermiştir.⁴²

Sonuç

SCF'nin kuruluşu ve sonrasında yaşanan gelişmeler İngiltere'nin Türkiye'de bulunan elçilik görevlileri tarafından yakından ve ilgi ile takip edilir. Konu ile ilgili gelişmeler herhangi bir ayrıntı gözden kaçırılmadan günü gününe ve kısa süre içinde Dışişlerine bildirilir. Belli standarda sahip olan elçilik raporları hazırlanırken kişilere, olaylar ve genel olarak sürece dair ayrıntılı bilgi toplanmaya özen gösterilir. Bu bağlamda haber kaynağının çeşitliliğine özellikle dikkat edilir. SCF ile ilgili raporlar, Dışişleri Bakanı Arthur Henderson'a, çoğunlukla Alex Helm ve George Clerk tarafından gönderilir. Rapor edilen bilgiler, bizzat her iki ismin konu ile alakalı resmî yetkililer, yabancı devlet temsilcileri, milletvekilleri, basın mensupları, kanaat önderleri, rapor edilen konu ile alakası olan kişilerin yakınındaki isimler ve halkla yapılan görüşmeler sonunda elde edilir. Ayrıca farklı pozisyondaki elçilik görevlilerinin topladıkları bilgi ve gözlemler de raporlara kaynak olur. Bu şekilde hazırlanan raporların sonuna elçilik görevlilerinin gönderileri de eklenerek merkeze gönderilir.

Elçilik görevlileri rapor ettikleri konu ile ilgili bilginin kalitesi noktasında da merkezi haberdar ederler. Kesinliğinden emin olunan bilgi eğer kaynak resmî bir yetkili ise ismi açıklanarak verilir. Ancak kaynak resmi bir yetkili değil buna rağmen bilginin doğruluğu kuvvetli ise Dışişlerine bunu kanıtlayacak şekilde kullanılan seçici genel ifadelerle bildirilir. SCF ile ilgili raporlarda özellikle dikkat çeken durum “yakın milletvekili arkadaşım” “bir milletvekili arkadaşım” ya da “çok güvendiğim bir kaynaktan” ifadesinin sıkça kullanılmış olmasıdır. Bu ifadeler, bilgi resmî bir kaynaktan elde edilmese de doğruluğunun yüksek olduğunu “içeriden bir” kaynaktan elde edildiğini göstermek için özellikle kullanılır. SCF ile ilgili raporlarda gördüğümüz üzere elçilik görevlileri konu ile ilgili anekdotları da atlamadan rapor etmiş bu durum için verilen bilginin ağırlıklı olarak “kulis söylentisine” dayandığı

⁴² FO, 371/15376, s. 13

ya da “henüz doğrulatamadığım” ifadesi kullanılarak merkeze göndermişlerdir. Eğer bilgi “doğrulatılmış” veya resmi bir açıklama yapılmış ise durum bir önceki gönderiye referans yapılarak yeniden merkeze rapor edilir.

Times Gazetesi'nin Türkiye muhabirleri de bilgi alışverişlerinde önemli kaynaklar arasındadır. Gazete muhabirleri elçilik görevlileri için bir kaynak olduğu gibi bizzat elçilik görevlileri de gazete için haber kaynağı olabilmektedir. Özellikle yeni parti ile ilgili haberler ve sürece dair gelişmelerde bu durum oldukça net bir şekilde ortaya çıkar.

İngiliz elçilik görevlilerinin hazırlamış olduğu belli standart ve sistematığı olan raporlar, SCF ile ilgili mevcut literatüre farklı açılardan katkı sağlar. Hazırlanan raporlarda genel olarak Türk tarih çalışmalarındaki yaklaşımlarla uyumlu tespit ve değerlendirmelere rastlanırken bazı konularda farklı açılımlar getirilerek önemli tespitlerin yapıldığı da dikkat çeker. SCF'nin kuruluşu ile ilgili değerlendirmeler ağırlıklı olarak mevcut literatürdeki yaklaşımlarla benzer noktalar üzerinden yapılır. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle yaşanan problemler, genel hoşnutsuzluk, CHP'nin hantal yapısını kırmak, İsmet İnönü'yü dizginlemek ya da kuruluşta Gazi'nin kilit isim olduğu değerlendirmeleri Türk tarih yazımındaki yaklaşımla benzerdir. Ancak mevcut literatürden çok daha yoğun bir şekilde kuruluşta Gazi ile İsmet Paşa arasındaki gerginlik ve İsmet Paşa'ya bir alternatif arayışı öne çıkarılıyor. SCF'nin kuruluşu ve muhalefetin ortaya çıkışı ile yaşanan ekonomik kriz arasında sıkı bir bağ da kurulur.

SCF program ve tüzüğü ile ilgili tespit ve değerlendirmeler de genel olarak Türk tarih yazımındaki yaklaşımla uyumlu olmakla birlikte farklı açılımlar da getirilir. Bu bağlamda SCF'nin liberal çizgisi bir bakıma devlet ve planlama merkezli mevcut ekonomik yaklaşıma alternatif hatta çıkışı olarak görülür. İsmet Paşa'nın devletçiliğine karşı Fethi Bey'in liberal yaklaşımı pek çok açıdan çok daha önemsenen bir gelişme olarak rapor edilir. Fethi Bey'in liberal yaklaşımı Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini olumlu bir şekilde etkileyerek yabancı sermaye sorununu aşmasına katkı sağlayacağı gibi aynı zamanda azınlıkların siyasal ve ekonomik durumunu da olumlu etkileyecektir. Yine SCF'nin adalet reformu, vatandaşlık hakları ile ilgili yaklaşımları mevcut literatürden çok daha yoğun olarak dikkat çekilen konular arasındadır. Ancak raporlardan anladığımız kadarıyla Fethi Bey'in Fransız finans çevreleri ile yakın ilişkide olması, altın standardına bağlı kalacağı yönündeki açıklamalar ve Osmanlı borçlarının ödemesi sorununa yaklaşımı İngiliz yetkililerin gözünden kaçmadığı gibi onları hafif endişelendirmiştir. Bir

iktidar değişiminde İngiltere ile ilişkilerinin ne olabileceği meselesine de vurgular yapılmıştır. Bu noktada özellikle Wyatt'ın Türkiye ile ilgili olarak hazırlanan raporuna göndermelerde bulunularak olası bir durumda İngiliz menfaatlerinin korunmasının gerekliliğine dikkat çekilir.

SCF'nin kapatılmasına ilişkin tespitler, Türk tarih yazımında olduğu gibi aslında siyasi elitler üzerinden yapılmıştır. Partinin kapatılmasında etkili olan kuruluşta olduğu gibi Gazi'dir. O'nun yeniden İsmet Paşa'yı tercihinin nedeni ise, Ordunun SCF'yi desteklememesi, SCF'nin belediye seçimlerinde gösterdiği başarı ve İzmir mitinginin yarattığı tedirginlik olarak değerlendirilir. Ancak muhalefetin neden İzmir ya da genel anlamda Batı Anadolu'da yoğunlaştığına ilişkin tespitler yönetici elitlerinin bir kısmının gözden kaçırmış olmalarına karşın, İngiliz yetkililer tarafından oldukça sağlıklı bir şekilde tespit edilmiştir. Batı Anadolu'da yoğunlaşan muhalefetin nedeni, Milli Mücadele yıllarından başlamak üzere bölgenin yaşanan ekonomik krizinden olumsuz etkilenen esnaf, kentli, sanayi işçisi gibi kesimlerin SCF'nin liberal politikasını kurtarıcı olarak görmeleri şeklinde değerlendirilir. Batı Anadolu krizinden en çok etkilenen ticari bölge olarak tepkinin yoğunlaştığı bu nedenle de SCF en güçlü teşkilatlanmasının yapıldığı bölgedir.

Raporlarda dikkat çeken diğer bir noktada SCF'nin tabanına dair yapılan açıklamalardır. Özellikle İzmir mitinginden sonra yönetici elitler arasında "gerici ittifakı" olarak değerlendirilerek partinin meşruiyeti sorgulanmaya başlanmasına karşın, elçilik görevlileri partinin gördüğü ilgide olduğu gibi parti tabanının oluşumunda da ekonomik krizin en başat etken olduğunu bu nedenle de krizin yıkıcı etki yarattığı yerlerde yoğun ilgi gördüğü üzerinde dururlar. Ele alınan raporlarda SCF tabanı olarak "gerici, mürteci, komünist" ifadeleri kullanılmaz. Aksine krizden etkilenen farklı unsurlar gösterilir. Hatta bu konuda meclisteki tartışmalar verilerek aşırı bir tepki ortay konulduğu da gösterilmeye çalışılır.

SCF'nin parti bünyesinde azınlıklara yer verilmesi ve siyasi vatandaşlık hakları ile ilgili yaklaşımı, İngiliz yetkililerin önemseydiği bir durumdur. Bu noktadan hareketle partinin bu azınlıkların desteğini aldığı da belirtilir. Ancak aynı konuda Fethi Bey'in kaderi ile bu kesimlerin kaderinin ortak olabileceği kaygısı da öne çıkarılır. SCF üzerinden ortamın gerginleşmesinin partiye destek veren azınlıkların siyasi ve ekonomik durumlarını bozabileceğine de dikkat çekilir.

Genel olarak İngiliz elçilik raporlarında olduğu gibi konumuzla ilgili bu raporlar da farklı açılardan İngiliz yetkililer için önemli bir bilgi kaynağı olmuştur. 1930 Türkiye'sini bir olay merkezinden ancak pek çok farklı yönden resimleyen bu raporlar Türkiye siyasetinin belirlenmesi noktasında veri oluşturur.

Kaynaklar

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.

Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Arslan, Ali, “İngiliz S.C. Wyatt’ın Türkiye’deki Mali Danışmanlığına Tayin Teşebbüsü ve İngilizlerin Bu konudaki Çabaları” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 16, İstanbul 1998, s. 159-176.

Atay, Falih Rıfki, “Hiçbir Tehlike Yoktur”, *Hâkimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1930.

Atay, Falih Rıfki, “Sivas Nutku”, *Hakimiyeti Milliye*, 2 Eylül 1930.

Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, C 2, Dünya Yayınları, Ankara 1961.

Avşar, Abdülhamit, *Serbest Cumhuriyet Fırkası (Bir partinin Kapanmasında Basının Rolü)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam (1922–1938)*, C 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965.

Balkaya, İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar*, TTK Yayınları, Ankara 2005.

Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1981.

Bozok, Salih, *Taveri Atatürk’ü Anlatıyor*, Doğan Kitap, İstanbul 2003.

Celal Bayar’ın Arşivinden Serbest Fırka Anıları, haz. Emine Gürsoy Naskalı, Doğan Kitap, İstanbul 2015.

Çanak, Erdem, “Atatürk’ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, S. 23 (Mart 2016), s. 128-178.

Emrence, Cem, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Erdem, Ufuk, “Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri”, *CTAD*, Yıl 12, S. 23, (Bahar 2016), s. 279-302.

Fethi Okyar’ın Anıları-Atatürk Okyar ve Çok Partili Türkiye, haz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Yayınları, Ankara 1997.

Grew, Joseph, *Atatürk ve Yeni Türkiye*, çev. Gülşen Ulutekin, Kâmil Yüceoral, Gündoğan Yayınları, Ankara 2003.

İlkin, Selim, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası: Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama*, TC. Merkez Bankası Yayınları, Ankara 1997.

İlmen, Süreyya, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavalı Serbest Fırka*, Muallim Fuad, İstanbul 1951.

İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1973)*, C I, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

İnönü, İsmet, *İsmet İnönü'nün Hatıraları, Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul 1998, s. 111.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada Kırkbeş Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Keyder, Çağlar, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul 1998, s. 38-75.

Koçak, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası: Tarih Yazımında Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Okyar, Ali Fethi, *Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi*, haz. Nermin Kırdar, İstanbul 1987.

Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

Yetkin, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Karacan Yayınları, İstanbul 1997.

Weiker, Walter F, *Political Tutalage and Democracy In Turkey The Free Party and Its Aftermath*, Leiden 1973.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.